

SZÉCHÉNYI FERENC GRÓF EMLÉKEZETE.

1920. december 13.

Nagynevű alapítónk, akinek emlékét felújítani ma egybe-
gyültünk, azon kevés számú halandók egyike, akinek képét nem
a múlt homályából kell előhívunk, mert alig van e hazában fel-
nőtt ember, aki nevét nem ismeri, s aki mint nagy tettekre, önzetlen
hazaszeretetre buzdító példa áll már egy évszázad óta a nemes
célokért lelkesedni tudó utódok előtt. S ha időnként mégis
a szokottnál nagyobb felbuzdulással adózunk dicső emlékének,
ezzel iránta tartozó tiszteletünket mélyítjük, felüdülést szerzünk
lelkünknek, mely a vigasztalan jelentől örömet menekül multunk
emlékeihez.

Ha a nyomokat kutatni akarjuk, amelyek SZÉCHÉNYI Ferenc
gróf pályájának kezdetét jelölik, vissza kell mennünk a XVIII.
század közepébe.

1754. április 28-án született a fertőszéplaki bástyás, árkokkal
körülvevett volt kamalduli rendházban, ahol a család mintegy másfél-
századon át lakott. A környezet, hol gyermekéveit töltötte, alig
különbözött más jó módú akkori udvarházétól. Atyja, Zsigmond
gróf, a fehérhegyi csatából eltört lábbal s megrongált egészséggel
került haza, megeléglvén a katonáskodást; anyja a nemeslelkű
CZIRÁKY Mária volt. A széplaki ház tulajdonképeni lelke azonban
BARKÓCZY Mária, Ferenc nagyanyja, akinek mély vallásossága messze
földön ismert volt. Az első búcsut ő vezette darócba öltözve a
kisceli templomba. Bejáratos volt a házba a család régi barátja,
UDVARDY Mihály plébános is, a kisfiú első tanítója. Magyar szón
kívül tőlük a kisfiú egyebet nem tanult, talán az első latin szöveg,
amit kibetűznie kellett, a boltozatos kőkapuba vésett felirat volt:
Si Deus Me Regit Nihil Mihi Deerit.

A szülői ház hagyományából ment azután a soproni, majd a nagyszombati jezsuitákhoz, amely iskolákban bárányszelidségű, korán elhunyt József bátyjának emléke a legjobb ajánlólevél volt számára. Sopronban KOLLER Ignác, emitt KATONA István állanak az iskolák élén, mindkettő mély nyomokat hagy lelkében, felébreszti a történet és jogtudomány iránti lelkesedést.

A bécsi Pazmaneumban szintén ismerték a SZÉCHÉNYI-ek nevét, György érsek, György és Antal grófok a császárvárosban fejezték be tanulmányaikat. Itt az akkor Európaszerte ismert tanárokkal ismerkedik meg: MARTINI Antal és SONNENFELS Ferenc jogtudósokkal, SCHÖNWISNER István érmésszel, PALMA Károly diplomatikussal és DENIS Mihállyal, az egyetemi könyvtár későbbi igazgatójával. Teljes odaadással hallgatja mesterei szavait, anyja megindultsággal jegyzi meg róla, hogy a bécsi mulatozásokat teljesen kerüli.

Az egyetem hatása SZÉCHÉNYI-nél rövidesen abban jelentkezik, hogy szakít a család évszázados hagyományával, nem lesz katona belőle, hanem beáll Pesten joggyakornoknak. Lelkesedését a választott tudomány iránt élete végéig megtartja, az akkoriban megjelent jog- és alkotmánytörténeti, földrajzi és statisztikai munkákat egytől-egyig áttanulmányozza. Az ő idejétől kezdve lesz szokássá, hogy a SZÉCHÉNYI-ek mindegyike foglalkozik az irodalom valamelyik ágával.

Bár lankadatlan buzgalmat és áldozatokra kész hazaszeretetet vitt magával a politikai küzdőtérré, s bár kiválóságai őt kortársai fölé emelték, őt is utólérte minden politikus végzete: három évtizedes pályáját csalódással kellett befejeznie. Történetiróink az újabb időben a végzet ezen útját szívesen a SZÉCHÉNYI-ek számára foglalják le, pedig általános okokból folyik az és mások életében is fellelhető. Tény az, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc tanultabb volt, semhogy kortársai elmaradt eszmemenetével azonosítani tudta volna magát, érzékenyebb lelkű annál, hogy a kapott sebeket visszatörölni kívánta volna, nemes lélek, ki az előretöréshez sokszor szükséges gyűlöletet nem ismerte, ki ellenfeleinek szándékát mindig magasabb szempontból ítélte meg, semhogy az illetőket letörni igyekezhetett volna. De az ifjúságát felölelő kor sem volt

alkalmas nagy eszmék megvalósítására. Amint SZÉCHÉNYI István atya útmutatásai nyomán feljegyzi, MÁRIA TERÉZIA uralkodásának második felében az ország a vízkórság képét mutatja: puffadt hassal görcsösen magához ölelte az alkotmány maradványait s a fejlődés soha vissza nem térő éveit tétlenül aludta át.

Az ifjú SZÉCHÉNYI-ben pedig hatalmas ambíciót látunk: 28 éves korában a dunántúli kerületi tábla elnöke, majd a helytartótanács tagja akar lenni, de egyiket se éri el, a győri főispánságot sem. Az a néhány nagyfontosságú megbízás, amit II. JÓZSEF-től elfogad, és többnyire rövid időn át betölt, törekvés arra, hogy a nemzetet fenyegető bajt tőle telheőleg elhárítsa. A horvát báni helytartói állást, majd a pécsi kerületi biztosi megbízást egy évi hivataloskodás után elhagyja, mert a nemesen gondolkozó s vele azonos cél felé törő ESTERHÁZY Ferenc kancellár halálával szerinte az ellenállás legfőbb támasztékát veszíti el az ország.

Nem remélhette ugyan, hogy az önkényuralomra törő császárt eltéríti szándékától, de megbízásai nem akadályozzák meg abban, hogy otthon, Sopronmegyében, hatalmas nemesi gyülekezet előtt indítványt tegyen olyan felirat elküldésére, amelyben kéri az uralkodót: a koronát ne vigye ki az országból, koronáztassa meg magát s tegyen esküt az alkotmányra. II. JÓZSEF nem tesz eleget a kérésnek, de a nyílt szóért SZÉCHÉNYI-re se nehezelt meg, a titkos tanácsosok sorába nevezi ki.

Hazájáért aggódó szívvel, s részben a lelki gyötrelmek által is megrongált testi egészséggel indul a gróf 1787. külföldi útra. Bejárja az egész művelt világot, feledést keresve bajára, tanulmányozva mindent, amit hazájára nézve hasznosnak itél. Ismeretekkel gazdagon és tapasztalatokkal bőven megrakodva tér vissza egy év múlva. Tisztán áll akkor előtte, hogy Európa más országaiban a század uralkodó eszméi és általános törekvései nemcsak a tudományos kérdések felfogásában jelentkeznek, hanem a politika; téren is. Látja ezzel szemben az ország elmaradottságát, ahol az általános emberi törvények nem tudnak érvényesülni, ahol a nemesi rend a saját kiváltságait teszi az alkotmány helyébe, ahol a vallási és faji gyűlölködés dívik s az alsóbb néposztályok sem anyagilag,

sem erkölcsileg megbecsülésben nem részesülnek. Ha mindezekhez hozzávesszük az uralkodó és nemzet közt akkor áthidalhatatlannak tartott ellentétet, a legnagyobb elismeréssel kell adóznunk SZÉCHÉNYI emlékének, aki ennyi nehézség láttára nem veszi el bizalmát a jobb jövő iránt, nem vonul vissza tétlenül czenki házába, ahogyan azt kortársai közül a legtöbben tették.

SZÉCHÉNYI alkotásra hivatott, hatalmas erő, akinek nem a körülmények jelölik ki a bejárandó utat, hanem a helyzet mérlegelésével maga választja azt ki. Az első sikertelenség lelkének addig nem ismet kiválóságait hívja életre.

A szomorú közállapotok eme nehéz óráiban, amikor minden hiábavalónak látszik, elhatározza, hogy társadalmi úton fejt ki tevékenységet a helyzet megjavítása érdekében. Nem vállal állást, függetlenül keres érintkezést a vezető férfiakkal, emellett igyekszik társadalmi egyesülést létrehozni, érzi, hogy csak a közös cél érdekében egyesült társadalom tud sikeresen ellenállni a nemzetet nyelvétől, az országot alkotmányától megfosztani törekvő császári hatalomnak.

Már külföldi útján is feltűnően sokat érdeklődik a bejárt országok tudományos intézményei, főleg múzeumi iránt, megismerkedik azok vezetőivel: BARTHELOTTI-val Prágában, Drezdában DASDORFF-al, a braunschweigi gyűjteményekben HÄBERLINS-szel; DENIS-sel állandóan érintkezik. A látottakról részletes leírást készít s hazatérve összehasonlítja saját horpácsi gyűjteményével. 1789. nyarán Balatonfüreden, ahol évente megfordul, megfogadtatja barátaival, hogy a hazai irodalmat támogatják, a magyar nyelv érvényesülését tőlük telhetőleg előmozdítják s magyar titkárokat vesznek maguk mellé. SZÉCHÉNYI a fogadást élete végéig hűségesen megtartotta.

Hosszú sorát lehetne itt bemutatnom azon magyar íróknak és költőknek, akiket műveik kiadásában, a kutatás lehetőségének megadásában bőkezűen támogatott. Sok ezer forintot költött e célra s nem ismerünk egyetlen nevet sem, aki hozzá eredmény nélkül fordult volna. Hányszor csalhatott e nemes lélek ajkára mosolyt egy-egy szemérmes író levele, aki kölcsönt kért tőle, amikor ő ezek visszafizetését soha nem szorgalmazta. Titkárai:

HAJNÓCZY József, BÁRÁNY Péter, BODONYI József, PIGAY Antal mind szorgalmas munkásai az irodalomnak. Ő maga ezen időtől fogva több száz levelet magyarul írt s gazdaságában magyar nyelvű könyvelést rendelt el. Hány magyar író fogta rá mégis, hogy magyarul sem tudott!

Czenki kastélyába az ország minden részéből sereglenek a költők és írók, közülök RÉVAY Miklóst, KOVACHICH Mártont, KAZINCZY-t, hogy csak néhányát említsem, éveken át anyagilag támogatta. A kastély úrnője FESTETICH Júlia, a Georgikon alapítójának nővére, szintén lelkes barátja az irodalom művelőinek s a legszivesebb vendéglátást biztosítja a Czenkre betérőknek.

SZÉCHÉNYI neve az 1790/91-iki országgyűlés idején ország-szerte ismertté lesz. A reform-mozgalmak legelsői közt foglal helyet. Önálló, világosan kiművelt emberfő, ahogyan fia a vezetésre hivatott magyart nevezte, akiben a tudás és tapasztalás a leg-nemesebb szándékkal egyesül. A reformok megvalósítására nézve mély politikai bölcseséggel a fokozatos átmenetet hangsúlyozza: az alkotmány teljes helyreállítását, azután a hibák kiküszöbölését. Merőben új tételt is felállít kettőt: az *egyik* a vallások egyenlősége, abból indulva ki, hogy a sokfelé széthúzást ezzel gyökerében támadja meg, a *másik* a nemesség adózása, amivel az elnyomott alsóbb osztályok sorsán akar javítani. A király és a nemzet közötti viszony rendezése szempontjából viszont ellenzi olyan jogok követe-lését, amikkel szerinte a nemesség soha nem bírt.

Csodálkozunk-e azon, hogy kortársai SZÉCHÉNYI magasztos eszméit nem fogadták el? A nemzet még nem volt érett azok átérzésére s amíg sokan mellette foglaltak állást, a többség helytelenítette a gróf törekvéseit. Sokszor ismétlődő ellentét a magyar érzésvilágában, hogy barátjáért minden áldozatra kész, de viszont a legmélyebb gyűlöletre is. Ennek kell tulajdonítanunk KAZINCZY azon nyilatkozatát, amelyben a gróf szereplését erő nélküli ragyo-gásnak nevezi, őt magát Fra Diavolohoz, ördöghöz hasonlítja. Teljesen azonos sorsra jutott a Legnagyobb Magyar ifjúkori barátja, WESSELÉNYI részéről, aki 1843-ban Mephistónak nevezi. WESSELÉNYI ezen levelét maga KOSSUTH sem tartotta kiadhatónak.

SZÉCHÉNYI tragikumuma akkor lett befejezetté, amikor felülről is elejtették. 1807-ben a nádorral teljes lelki és szellemi egyetértésben emlékiratot nyújtott be a királynak, amelyben arra kérte, részesítse az örökös tartományokat is a magyar alkotmánnyal felérő jogokban, másként az állam két része nem lesz egyensúlyban. Az abszolutizmus felé törő kormány ezt nemcsak visszautasítja, hanem a gróf nevét — ahogyan később kitünt — az úgynevezett fekete listára irták fel. Pedig neki volt igaza. Lelkének csodálatos érzékenységgel megjósolja, hogy egy nemzedékbe se telik, amikor az események az ő meggyőződését igazolni fogják.

SZÉCHÉNYI a sikertelenség sebeit büszkén viselte, de a politikai érvényesülés gondolatáról örökre lemondott. A czeni kastély csendjében, a százados fák közt folyó Ikva partján, a rejtélyes eredetű Fertő körüli sétái közben elmerengve születik meg lelkében a nemzeti könyvtár eszméje.

Eddig SZÉCHÉNYI olyan könyveket vett meg, amikre szellemi tápláléka szempontjából szüksége volt, most rendszeresen kezdi a magyar könyveket, kéziratokat, okleveleket és érmekeket gyűjteni. Fiatalos munkakedvvel levelez minden jelentősebb nevű külföldi és hazai íróval, gyűjtővel és könyvkereskedővel, hogy a még hiányzó, vagy vételre méltó darabot gyűjteménye számára megszerezze. Páratlanul álló áldozatkészséget tanúsít a hungarikumok gyűjtésében.

Minden gyűjtő és maecenás elődjét felülmuló sikert működésére, egy új magyar intézmény születését, fejlődését és fennmaradását jelenti azon, 1802. tavaszán tetté lett eszméje, hogy gyűjtését a nemzetnek adja. Elhatározása nemcsak azért magasztos, mert ezzel az első tudományos közgyűjtemény alapjait rakta le, hanem mivel tette hazaszeretetből fakadt, távol minden egyéni önzéstől, mert munkája gyümölcset nem élvezhette, még csak nem is láthatta meg. Mi vagyunk szemtanúi annak, milyen terebélyes fává lett az 1802. november 26-án elültetett mag.

A nádorőherceg szerény ünnepély keretei közt 1803. december 10-én nyitja meg az első országos közkönyvtárt, amely akkor vagy 5000 kötet nyomtatványból, 800 kéziratból, metszetekből,

címerrajzokból és földabroszokból állott. Alig nagyobb némely vidéki gimnázium mai anyagánál, de magyar volt s az ország tulajdona. Ezen anyag összesítése után jut ENGEL Keresztély arra a nagy horderejű következtetésre, hogy nincs tudományszak, amelyet a magyar szellem meg ne termékenyített volna, de van akárhány, amelynek a sok háború, pestis és egyéb országos csapás dacára Európaszerte becsületet szerzett.

A nádorfőherceg pártfogása alá helyezett könyvtárból még 1810-ben kiválik az éremtár és természettár, ezzel megalakul a Magyar Nemzeti Múzeum. Ha a fejlődés nem volt olyan gyors, ahogyan azt az alapító, a nádor és a múzeum sok jóakarója szerette volna, nem bizonyította az intézmény életre nem valóságát, az érdeklődés ébrentartásáról nem volt nehéz gondoskodni. Ennek következménye volt az, hogy SZÉCHÉNYI maga mutathatta be azt 1807-ben a királynak, 1813-ban megtörtént a mai telekbe való beiktatás, 1814-ben három uralkodó FERENC, SÁNDOR orosz cár és FRIGYES VILMOS porosz király együtt tekintették meg, az 1832/36-iki országgyűlés megszavazta az építéshez szükséges összeget, 1837. nyarán hozzáfognak a falak lerakásához, 1846. decemberében megnyitják az új termekben a kiállítást, az 1848-iki országgyűlés állami kezelésbe veszi az intézetet. 1870-ben, félszáz évvel ezelőtt alakul ki az ásvány-, őslény- és növénytár, jövőre lesz félszáz esztendeje a néprajzi osztály létrejöttének. Csupa mérföldet mutató kő a Múzeum történetében. De ki tudná felsorolni mindazt a sok kultúremléket, amelyeket a Múzeum feltárt s az enyészettől megmentett, ki vállalkoznék azon nagy szellemi tőke megbecsülésére, amelyet megalkotni elsősorban a Nemzeti Múzeum segített, amely szellemi tőke most szétdarabolt hazánk súlyos óráiban a legerősebb s talán egyedül maradt fegyverünk egy szebb jövő kivívására, ki győzné kifejezni azok háláját, akik a nemzet ezen kincses-tárában szellemi táplálékot, lelki gyönyört merítettek!

Nem volna SZÉCHÉNYI-ről szóló ezen igénytelen összefoglalásom teljes annak megemlítése nélkül, hogy otthon a legteljesebb harmóniában élt családjával, amely nevelte az országnak a Legnagyobb Magyart s kitartó munkájával megháromszorozta az ősektől adóság-

gal megrakva átvett vagyont. A hitben keresve vigasztalást, övéi körében húnyt el 1820. december 13-án, ma száz esztendeje.

Szobrára tegyük le az elismerés és hála koszorúját József nádor szavaival: «SZÉCHÉNYI-t a király iránti hűségben és szeretetben a haza iránt, melyet ritka és örök időkig fennmaradó bőkezűséggel gyarapított, senki felül nem multa».

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.